

INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARIDA MILLIY MADANIYAT AKS ETISHI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20311026>

Xamidova Gulchexra Raximovna

Buxoro Xalqaro Universiteti

Ilmiy xodim, BXU magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.d. prof.(Dsc) O.M. Fayzulloyev

Annotatsiya: *Maqol xalq xotirasida uzoq yashaydigan ixcham matndir. U oddiy hikmat emas, balki tarixiy tajriba, axloqiy mezon, ijtimoiy tartib va estetik didning zich shaklidir. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek maqollari milliy madaniyatni ifodalovchi lingvokulturologik birlik sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda mehnat, vaqt, oila, jamoa, tabiat, nutq odobi va taqdir konseptlari qiyosiy tekshiriladi. Ingliz maqollarida amaliy natija, shaxsiy mas'uliyat, vaqtni tejash va individual tashabbus kuchli ko'rinadi. O'zbek maqollarida esa jamoaviylik, hurmat, sabr, qarindoshlik, mahalla muhiti va axloqiy muvozanat kengroq maydon egallaydi. Har ikki tizimda umuminsonga xos qadriyatlar bor, lekin ular turli obraz va sintaktik shakllar orqali beriladi. Maqola paremiologiya, lingvokulturologiya va tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan yozildi.*

Kalit so'zlar: *maqol, paremiologiya, milliy madaniyat, ingliz tili, o'zbek tili, lingvokulturologiya, qadriyat, tarjima*

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Аннотация: *Пословица - это лаконичный текст, который долго живет в памяти народа. Это не просто мудрость, а плотная форма исторического опыта, нравственного критерия, социального порядка и эстетического вкуса. В данной статье английские и узбекские пословицы анализируются как лингвокультурологическая единица, выражающая национальную культуру. В исследовании проводится сравнительная проверка концептов труда, времени, семьи, коллектива, природы, речевого этикета и судьбы. В английских пословицах сильны практический результат, личная ответственность, экономия времени и индивидуальная инициатива. В узбекских пословицах более широкое пространство занимают общность, уважение, терпение, родство, атмосфера махалли и нравственный баланс. В обеих системах имеются общечеловеческие ценности, но они передаются через различные образы и синтаксические формы. Статья написана с точки зрения паремологии, лингвокультурологии и переводоведения.*

Ключевые слова: поговорка, паремология, национальная культура, английский язык, узбекский язык, лингвокультурология, ценность, перевод

REFLECTION OF NATIONAL CULTURE IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS

Abstract: *A proverb is a concise text that lives in the memory of the people for a long time. It is not merely wisdom, but a dense form of historical experience, moral criterion, social order, and aesthetic taste. This article analyzes English and Uzbek proverbs as linguoculturological units that express national culture. The study compares concepts such as labor, time, family, collective, nature, speech etiquette, and fate. In English proverbs, practical result, personal responsibility, time savings, and individual initiative are strong. In Uzbek proverbs, community, respect, patience, kinship, neighborhood atmosphere, and moral balance occupy a broader space. In both systems, there are universal human values, but they are conveyed through different images and syntactic forms. The article is written from the perspectives of paremiology, linguoculturology, and translation studies.*

Keywords: *proverb, paremiology, national culture, English language, Uzbek language, linguoculturology, value, translation*

1. KIRISH

Maqollar inson nutqida tez-tez uchraydi, ammo ularning vazifasi oddiy bezak bilan cheklanmaydi. Ular jamiyat tajribasini ixcham hukmga aylantiradi. Shu sababli maqolni faqat til birliklari qatoriga qo'yish tor yondashuv bo'ladi. Paremiologiya tadqiqotchilari maqolni an'ana, kontekst, vaziyat va baholash bilan birga o'rganadi [1, b. 3-16; 2, b. 5-21]. Ingliz va o'zbek maqollari qiyosida aynan shu jihat muhim. Bir xalqda maqol individual ehtiyotkorlikka chaqirsa, boshqasida u jamoa oldidagi burchni eslatadi. Ba'zan mazmun yaqin. Ba'zan esa bir xil fikr mutlaqo boshqa obraz bilan aytiladi.

Ingliz maqollarining asosiy qatlamida kundalik amaliyot, shaxsiy

tanlov va pragmatik aql seziladi. "Time is money", "A stitch in time saves nine", "The early bird catches the worm" kabi birliklar vaqtni iqtisodiy resurs sifatida anglashga yaqin turadi [8, b. 312-315; 9, b. 256-258]. O'zbek maqollarida vaqt ham qadrlanadi, lekin u ko'proq sabr, mehnat va odobiy tartib bilan bog'lanadi: "Vaqtning ketdi, naqding ketdi", "Bugungi ishni ertaga qo'yma", "Sabr tagi sariq oltin" [19, b. 118-124; 20, b. 244-251]. Bu farq xalqning madaniy tajribasidagi urg'ularni nozik tarzda ajratadi.

Maqollar milliy madaniyatni bevosita bayon qilmaydi. Ular uni obraz, qarama-qarshilik, ritm va ixcham hukm orqali sezdiradi. Shuning uchun maqol tahlilida so'zma-so'z ma'no bilan cheklanib bo'lmaydi. "An Englishman's

home is his castle” maqolida uy xususiy hudud, mustaqillik va shaxsiy daxlsizlik ramzi bo‘lib keladi [10, b. 276-277; 11, b. 59-74]. O‘zbek madaniyatida esa uy ko‘pincha mehmon, oila, nasl va rizq bilan bog‘liq: “Mehmon otangdan ulug‘”, “Uy ko‘rki odam bilan” [19, b. 301-309; 24, b. 37-52]. Demak, uy konsepti ikki madaniyatda bir xil narsa emas. U turli ijtimoiy hissiyotlar bilan to‘ladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ingliz va o‘zbek maqollarining qiyosiy talqini til o‘rganish, tarjima, madaniyatlararo muloqot va ilmiy matn tuzishda amaliy foyda beradi. Maqolni noto‘g‘ri tarjima qilish ba‘zan matnning milliy ruhini susaytiradi. Masalan, “East or West, home is best” maqoli o‘zbekchaga faqat “Sharqmi, G‘arbm, uy yaxshi” tarzida ko‘chirilsa, tabiiy jarang bermaydi. Uning o‘zbekcha ekvivalenti “O‘z uying — o‘lan to‘shaging” mazmuni ham, madaniy ohangni ham yaqinroq beradi [8, b. 112-113; 19, b. 287-290]. Bu misol tarjimada ekvivalentlikning madaniy qatlamini yodga soladi.

2. Nazariy asoslar

Maqolning ilmiy ta‘rifi turli maktablarda turlicha berilgan. Mieder maqolni xalq orasida keng tarqalgan, qisqa, an‘anaviy va didaktik mazmunli birlik sifatida talqin qiladi [1, b. 7-14]. Taylor esa maqolni qat‘iy ta‘riflash qiyinligini ta‘kidlaydi, chunki maqolning kuchi ko‘pincha xalq xotirasidagi barqaror qo‘llanishga bog‘liq [2, b. 3-12]. Norrick semantik tomonni kuchaytiradi

va maqol ma‘nosi ko‘pincha metaforik ko‘chish, umumlashtirish va kontekst bilan ochilishini izohlaydi [3, b. 42-68]. Bu uch qarash bir-birini inkor etmaydi. Aksincha, maqolning shakl, ma‘no va ijtimoiy amaliyotdagi uch qavatini belgilaydi.

Lingvokulturologik yondashuvda maqol til belgisi emas, balki madaniy konseptning qisqa modeli sifatida o‘rganiladi. Sharifian madaniy konseptuallashtirishni jamoa ongida shakllangan obrazlar va kategoriyalar bilan bog‘laydi [13, b. 5-35]. Kramsh tilni madaniy tajriba bilan yashaydigan ramziy tizim sifatida tushuntiradi [12, b. 3-18]. Shu nuqtadan qaralsa, ingliz va o‘zbek maqollaridagi farqlar faqat lug‘at yoki grammatikada emas. Ular dunyoni baholash tartibida, “yaxshi” va “yomon” mezonlarida, insonning jamiyatdagi o‘rnini belgilashda namoyon bo‘ladi.

Kognitiv metafora nazariyasi ham maqollarni tahlil qilishda muhim. Lakoff va Johnson kundalik tafakkur ko‘plab metaforik sxemalar orqali ishlashini asoslaydi [15, b. 3-32]. Kövecses esa metaforaning madaniyatga qarab o‘zgarishini alohida ko‘rsatadi [14, b. 62-89]. Ingliz maqollaridagi “road”, “market”, “time”, “castle”, “ship” kabi obrazlar tarixiy hayot tarziga ulanadi. O‘zbek maqollarida “non”, “mehmon”, “ota”, “ona”, “mahalla”, “yer”, “ot”, “qo‘y” kabi obrazlar kuchli. Bu obrazlar tasodifiy emas. Ular madaniyatning kundalik predmetlaridan olingan va axloqiy hukmga aylangan.

Aksiologik tahlil maqollarda qadriyatlar qanday tartiblanganini ko'radi. Hofstede madaniyatlar o'rtasidagi farqni individualizm, kollektivizm, masofa, noaniqlikdan qochish kabi mezonlar orqali izohlaydi [16, b. 91-116]. Bunday modelni bevosita va soddalashtirib qo'llash xavfli, albatta. Lekin u qiyos uchun ma'lum yo'nalish beradi. Ingliz maqollarida "God helps those who help themselves" yoki "Every man is the architect of his own fortune" singari birliklar shaxsiy mas'uliyatni ilgari suradi [8, b. 176-178; 10, b. 423-424]. O'zbek maqollarida "El bilan bo'lgan yutadi", "Birlik bor joyda tiriklik bor" kabi birliklar jamoa kuchini oldinga chiqaradi [19, b. 74-79; 21, b. 43-56].

3. Tadqiqot materiali va metodlar

Tadqiqot materiali sifatida ingliz maqollari bo'yicha Oxford va Wordsworth lug'atlaridagi barqaror birliklar, o'zbek maqollari bo'yicha esa "O'zbek xalq maqollari" to'plamlari asos qilib olindi [8, b. 11-18; 10, b. 19-27; 19, b. 3-12; 20, b. 15-40]. Qo'shimcha ravishda o'zbek xalq og'zaki ijodi va udumlariga oid manbalardan foydalanildi [21, b. 143-156; 22, b. 192-208; 24, b. 7-24]. Maqsad tayyor ekvivalentlar ro'yxatini tuzish emas. Maqsad ikkala xalq maqollarida madaniy qadriyatlar qanday semantik tayanchlarga suyanishini aniqlashdir.

Metod sifatida qiyosiy-semantik tahlil, konseptual tahlil, komponent tahlil va lingvokulturologik izohlash qo'llandi. Maqollar avvalo mavzu maydonlariga

ajratildi: mehnat, vaqt, oila, jamoa, nutq odobi, tabiat va taqdir. Keyin har bir maydon ichida obrazlar, baholash belgisi, sintaktik ixchamlik va tarjimaviy moslik tahlil qilindi. Arora maqolning maqolligini faqat grammatik shakl emas, balki taniqlilik, umumlashtirish va estetik tugallik ham belgilashini ta'kidlaydi [4, b. 1-38]. Shu sababli tahlilda maqolning nutqdagi tabiiyligi ham hisobga olindi.

Maqollarni qiyoslashda uch daraja ajratildi. Birinchi daraja to'liq yoki yaqin ekvivalentlar: "No pain, no gain" — "Mehnat qilgan rohat ko'rar" [8, b. 231-232; 19, b. 126-128]. Ikkinchi daraja semantik yaqin, obraz jihatidan farqli birliklar: "A bird in the hand is worth two in the bush" — "Naqdning nasiyasi yo'q" [9, b. 38-39; 19, b. 214-216]. Uchinchi daraja madaniy xos birliklar: "An Englishman's home is his castle" o'zbek maqollarida aynan shu xususiy-huquqiy ohang bilan uchramaydi [10, b. 276-277]. Bunday ajratish tarjima jarayonida ham foydalidir.

Tahlilda maqollar faqat ijobiy qadriyatlarni targ'ib qiladigan matnlar sifatida ko'rilmadi. Ba'zi maqollar ehtiyotkorlik, shubha, tanbeh, kinoya va ijtimoiy nazorat vazifasini ham bajaradi. "Too many cooks spoil the broth" jamoaviy ishda tartib yo'qolsa, natija buzilishini bildiradi [8, b. 316-317]. O'zbek tilidagi "Ko'p qo'l ko'tarsa, yuk yengil" esa aksincha, jamoaviy yordamni maqtaydi [19, b. 82-84]. Bu yerda muhim farq bor. Ingliz maqoli haddan tashqari aralashuvdan ogohlantiradi, o'zbek

maqoli hamkorlikning axloqiy tomonini kuchaytiradi.

4. Mehnat, vaqt va natija konsepti

Mehnat konsepti har ikki paremiologik tizimda markaziy o‘rin tutadi. Ingliz tilida “No pain, no gain”, “Practice makes perfect”, “Industry is the mother of good luck” kabi maqollar natijaga erishish uchun muntazam harakat zarurligini beradi [8, b. 231-232; 10, b. 501-503]. O‘zbek tilida “Mehnat qilsang, rohat ko‘rasan”, “Mehnatning tagi rohat”, “Ishlagan tishlaydi” kabi maqollar keng tarqalgan [19, b. 122-132; 20, b. 233-240]. Mazmun yaqin. Biroq ingliz maqollarida shaxsiy intizom va natijadorlik ohangi kuchliroq. O‘zbek maqollarida esa mehnat rizq, halollik va ijtimoiy obro‘ bilan ham tutashadi.

O‘zbek maqollarida mehnat ko‘pincha axloqiy poklik bilan bog‘lanadi. “Halol mehnat — huzur-halovat”, “Tekin nonning toti yo‘q” kabi birliklar mehnatni faqat iqtisodiy faoliyat emas, ma‘naviy mezon sifatida belgilaydi [19, b. 133-139; 22, b. 201-205]. Ingliz maqollarida ham halollik muhim: “Honesty is the best policy” ko‘p ishlatiladi [8, b. 188-189]. Lekin inglizcha ifodada “policy” so‘zi amaliy foyda, ijtimoiy strategiya va oqilona yo‘l ma‘nolarini uyg‘otadi. O‘zbekcha birliklarda esa “halol”, “non”, “rizq” so‘zlari ma‘naviy va diniy-etnik xotira bilan yonma-yon turadi [23, b. 542-544; 24, b. 85-97].

Vaqt konseptida ingliz madaniyatining iqtisodiy-pragmatik

modeli ravshanroq. “Time is money” vaqtni qiymatga tenglashtiradi [8, b. 312-313; 11, b. 167-171]. “A stitch in time saves nine” esa o‘z vaqtida qilingan kichik ish kelajakdagi katta zarar oldini olishini anglatadi [9, b. 256-258]. O‘zbek maqollarida “Bugungi ishni ertaga qo‘yma”, “Vaqtning ketdi, naqding ketdi” kabi birliklar bor [19, b. 118-124]. Ammo o‘zbek paremiologiyasida vaqt sabr bilan ham bog‘lanadi. “Sabr tagi sariq oltin” vaqtning kechikishini ham tarbiya va chidam nuqtayi nazaridan talqin qiladi [20, b. 244-251].

Natija konsepti ikki madaniyatda har xil ritmga ega. Ingliz maqollari ko‘pincha harakat va oqibat o‘rtasidagi tez mantiqiy bog‘lanishni afzal ko‘radi: “You reap what you sow”, “As you make your bed, so you must lie on it” [8, b. 288-290; 10, b. 57-58]. O‘zbek maqollarida ham sabab-oqibat mantiqi kuchli: “Nima eksang, shuni o‘rasan”, “Qilmishingga yarasha olarsan” [19, b. 160-164]. Bu yerda umumiylik katta. Farq shundaki, o‘zbek maqollarida ekin, yer, hosil obrazlari dehqonchilik tajribasi bilan tabiiy uyg‘unlashadi. Ingliz maqollarida esa xuddi shu obraz ko‘pincha umumiy axloqiy metafora sifatida ishlaydi.

5. Oila, jamoa va ijtimoiy tartib

Oila va qarindoshlik o‘zbek maqollarida juda boy semantik maydon hosil qiladi. “Otang — davlating, onang — mehribon”, “Ota rozi — Xudo rozi”, “Onaning ko‘ngli bolada” kabi birliklar oilani axloqiy markazga aylantiradi [19,

b. 278-286; 24, b. 53-68]. Ingliz maqollarida ham oila qadrlanadi: “Charity begins at home”, “Blood is thicker than water” [8, b. 64-65; 9, b. 42-43]. Ammo inglizcha qatlamda oila ko‘pincha shaxsiy hudud va mas‘uliyatning boshlang‘ich nuqtasi tarzida keladi. O‘zbek maqollarida esa oila keng ijtimoiy uzviylik, nasl va hurmat tizimi bilan bog‘lanadi.

Jamoaviylik o‘zbek maqollarida alohida kuchga ega. “El kuchi — sel kuchi”, “Birlik bor joyda tiriklik bor”, “Yolg‘iz otning changi chiqmas” kabi birliklar shaxsning jamoadan ajralgan holatini zaif deb talqin qiladi [19, b. 74-82; 21, b. 43-56]. Ingliz maqollarida ham hamkorlik haqidagi maqollar mavjud: “Union is strength”, “Many hands make light work” [8, b. 218-219; 10, b. 687-688]. Lekin ingliz tizimida “Too many cooks spoil the broth” kabi ogohlantiruvchi birliklar ham faol [8, b. 316-317]. O‘zbekcha jamoaviylik ko‘pincha birdamlik axloqi bilan bog‘lanadi, inglizcha tizim esa hamkorlik va shaxsiy mas‘uliyat o‘rtasida muvozanat qidiradi.

Mahalla, qo‘ni-qo‘shni, mehmon kabi konseptlar o‘zbek maqollarida milliy madaniyatni juda yaqin masofadan ochadi. “Yon qo‘shning — jon qo‘shning”, “Mehmon kelar eshikdan, rizqi kelar teshikdan”, “Mehmon otangdan ulug‘” kabi maqollar ijtimoiy yaqinlikni axloqiy majburiyatga aylantiradi [19, b. 301-309; 24, b. 97-118]. Ingliz madaniyatida

mehmondo‘stlik qadrsiz emas, ammo maqollarda u o‘zbek tilidagidek markaziy ramz darajasiga ko‘tarilmaydi. “Good fences make good neighbours” maqoli qo‘shnichilikda masofa va chegaraning ham muhimligini eslatadi [8, b. 174-175]. Bu nuqta ikki madaniyatning ijtimoiy makon haqidagi qarashini ajratadi.

Ijtimoiy tartib va hurmat masalasi o‘zbek maqollarida yosh, ota-ona, ustoz, katta-kichik mezonlari orqali yoritiladi. “Kattaga hurmat, kichikka izzat”, “Ustoz otangdek ulug‘”, “Qari bilganni pari bilmas” kabi birliklar tajriba va ierarxiyani qadrlaydi [19, b. 265-276; 22, b. 210-218]. Ingliz maqollarida ham tajriba qadrlanadi: “Experience is the best teacher” [8, b. 135-136]. Ammo ingliz maqollarida ierarxik hurmatdan ko‘ra tajribadan amaliy saboq olish ohangi kuchliroq. O‘zbek maqollarida esa hurmat ijtimoiy muvozanatni ushlab turuvchi axloqiy tamoyilga aylanadi.

6. Tabiat, hayvon obrazlari va milliy tasavvur

Maqollarda hayvon va tabiat obrazlari xalqning xo‘jalik tajribasini saqlaydi. Ingliz maqollarida qush, it, ot, tulki, mushuk kabi obrazlar keng uchraydi: “Every dog has his day”, “A bird in the hand is worth two in the bush”, “Don’t count your chickens before they hatch” [8, b. 38-39; 9, b. 84-86]. O‘zbek maqollarida ot, qo‘y, tuya, bo‘ri, it, qush, chumoli obrazlari ko‘p: “Ot aylanib qozig‘ini topar”, “Bo‘rining og‘zi yesa ham qon, yemasa ham qon”, “Chumoli hamjihat bo‘lsa, arslonni yengar” [19, b.

330-346; 20, b. 112-130]. Bu obrazlar milliy tabiat va xo‘jalik xotirasi bilan bog‘langan.

O‘zbek maqollarida yer, suv, non, hosil kabi obrazlar alohida qadriyatga ega. “Yer haydasang, kuz hayda”, “Suv bor joyda hayot bor”, “Non aziz” kabi birliklar dehqonchilik va rizq madaniyatini ifodalaydi [19, b. 140-152; 24, b. 85-97]. Ingliz maqollarida ham agrar qatlam mavjud: “Make hay while the sun shines”, “You reap what you sow” [8, b. 202-203; 10, b. 581-582]. Biroq ingliz maqollarida agrar obrazlar ko‘proq umumiy pragmatik maslahatga aylangan. O‘zbek maqollarida esa yer va non ko‘pincha muqaddaslikka yaqin emotsional rang oladi.

Tabiat obrazlari orqali madaniy psixologiya ham bilinadi. Ingliz maqollarida ob-havo, dengiz, yo‘l va shamol obrazlari ehtiyotkorlik hamda tavakkalni ifodalaydi: “Any port in a storm”, “Don’t sail too close to the wind” [8, b. 24-25; 10, b. 594-596]. O‘zbek maqollarida yo‘l, tog‘, cho‘l, soy, bahor kabi obrazlar ko‘p hollarda sabr, sinov va tajriba bilan bog‘lanadi: “Yo‘l azobi — go‘r azobi”, “Bahorgi harakat — kuzgi barakat” [19, b. 150-156; 20, b. 252-260]. Har ikki tilda tabiat inson hayotini tushuntirish uchun ishlatiladi, lekin tasvirlar milliy geografiya bilan ranglanadi.

Maqoldagi obrazlar nafaqat bezak, balki mantiqiy tayanchdir. Permyakov maqollarni metaforik mantiqning xalqona shakli sifatida o‘rganadi [7, b. 23-52].

Masalan, “A rolling stone gathers no moss” ingliz tilida beqarorlik yoki doimiy harakatning natijasini baholaydi [8, b. 282-283]. O‘zbek tilida “Ko‘chgan tosh o‘rnini topar” mazmunan boshqa yo‘nalishga borishi mumkin, chunki ko‘chish, moslashish va joy topish ijobiyroq talqin qilinadi [19, b. 217-219]. Shuning uchun obrazni so‘zma-so‘z ko‘chirish har doim ham to‘g‘ri emas.

7. Nutq odobi, axloq va pragmatika

Nutq odobi o‘zbek maqollarining eng sermahsul maydonlaridan biridir. “Avval o‘yla, keyin so‘yla”, “Til — dil kaliti”, “Yaxshi so‘z jon ozig‘i”, “Yomon so‘z bosh yorar” kabi birliklar so‘zning ijtimoiy va axloqiy mas‘uliyatini kuchaytiradi [19, b. 360-374; 23, b. 44-48]. Ingliz tilida ham nutq ehtiyoti bor: “Speech is silver, silence is golden”, “Think before you speak” [8, b. 301-302; 10, b. 645-647]. Farq shundaki, o‘zbek maqollarida so‘z ko‘pincha ko‘ngil, hurmat va andisha bilan bog‘lanadi. Ingliz maqollarida esa so‘z ehtiyotkorlik, ratsional nazorat va vaziyatga moslik bilan ko‘proq ulanadi.

Axloqiy qadriyatlar tizimida halollik, rostgo‘ylik, kamtarlik, sabr va insof ikki xalqda ham muhim. “Honesty is the best policy” va “Rost so‘z achchiq bo‘lar” yoki “To‘g‘rilik — odam ko‘rki” orasida semantik yaqinlik bor [8, b. 188-189; 19, b. 392-398]. Ammo o‘zbek maqollarida axloq ko‘pincha odamlararo munosabat bilan sinovdan o‘tadi: qo‘shni, mehmon, ota-ona, do‘st, el. Ingliz

maqollarida esa shaxsning tanlovi, o‘zini boshqarishi va amaliy oqibat ko‘proq ta’kidlanadi [11, b. 91-114; 16, b. 91-116]. Bu umumlashtirish mutlaq emas. Lekin qiyosiy materialda yetarli darajada seziladi.

Do‘stlik mavzusida umumiylik katta. Inglizcha “A friend in need is a friend indeed” va o‘zbekcha “Do‘st boshga kulfat tushganda bilinadi” bir xil axloqiy mezonga ega [8, b. 150-151; 19, b. 236-240]. Ammo o‘zbek maqollarida do‘stlik ko‘pincha sadoqat va sinov bilan birga mehmondo‘stlik, yordam va hamdardlik muhitida ifodalanadi. Ingliz maqollarida sinov mezoni ravshan, ixcham va bevosita. Bu farq uslubda ham ko‘rinadi. O‘zbek maqollari ba‘zan ohangdor va parallel qurilishga moyil. Ingliz maqollari esa qisqa antiteza yoki xulosali hukmga yaqin turadi [3, b. 117-136; 5, b. 961-973].

Maqollar nutqda pragmatik vazifa bajaradi. Ular maslahat, tanbeh, taskin, ogohlantirish, kinoya yoki bahsni yakunlovchi hukm bo‘lishi mumkin. Honeck maqolni anglash jarayonida inson tayyor ma’noni emas, balki vaziyatga mos ma’noni faollashtirishini ta’kidlaydi [6, b. 105-138]. Masalan, “Don’t count your chickens before they hatch” shoshilinch quvonchdan qaytaradi [8, b. 84-86]. O‘zbekcha “Jo‘jani kuzda sana” ham xuddi shu pragmatik vazifani bajaradi [19, b. 152-154]. Bu juftlik qiyosiy tahlilda eng qulay misollardan biridir. Lekin har bir juftlik bunday silliq mos kelavermaydi.

8. Tarjima va madaniyatlararo muloqot masalalari

Maqollar tarjimasida uch usul keng uchraydi: to‘liq ekvivalent topish, mazmuniy analog berish va izohli tarjima qilish. To‘liq ekvivalent kam uchraydi, lekin mavjud: “A friend in need is a friend indeed” — “Do‘st boshga kulfat tushganda bilinadi” [8, b. 150-151; 19, b. 236-240]. Mazmuniy analog esa ko‘proq ishlaydi: “A bird in the hand is worth two in the bush” — “Naqdning nasiyasi yo‘q” [9, b. 38-39; 19, b. 214-216]. Izohli tarjima madaniy xos maqollarda zarur bo‘ladi. Ayniqsa uy, mehmon, mahalla, non, castle kabi konseptlarda oddiy so‘zma-so‘zlik yetmaydi.

Tarjimon maqolning uch qatlamini birga ko‘rishi kerak: denotativ mazmun, obrazli tayanch va pragmatik vazifa. Norrick maqol ma’nosida metaforik umumlashtirish va nutqiy vaziyat katta o‘rin tutishini yozadi [3, b. 69-93]. Asiljonova ingliz va o‘zbek maqollarini tarjima qilishda universal mazmun bilan milliy xususiyatni ajratish zarurligini ta’kidlaydi [26, b. 3-7]. Masalan, “Home is where the heart is” o‘zbekchaga “Ko‘ngil qayerda bo‘lsa, uy o‘sha yerda” tarzida tarjima qilinsa, ma’no saqlanadi, ammo xalqona maqollik darajasi pasayadi. Ayrim holatda “Vatan sajdagoh kabi muqaddas” kabi boshqa madaniy birlik bilan ishlash kerak bo‘ladi.

Maqollarni o‘qitishda ham qiyosiy yondashuv foydali. Talaba “Time is money” maqolini yodlashi mumkin, lekin u ingliz madaniyatida vaqt, mehnat va

iqtisodiy intizom qanday bog‘langanini tushunmasa, maqolning madaniy kuchi to‘liq ochilmaydi [11, b. 167-171; 12, b. 3-18]. Xuddi shuningdek, ingliz tilini biluvchi kishi “Mehmon otangdan ulug‘” maqolini so‘zma-so‘z tushunsa ham, o‘zbek mehmondo‘stligi, ota hurmati va rizq tasavvuri bilan tanish bo‘lmasa, iboraning ichki ohangini his qilmaydi [19, b. 301-309; 24, b. 97-118]. Bu jihat maqolni madaniy kompetensiya vositasiga aylantiradi.

Qiyosiy tahlilning yana bir natijasi shuki, maqollar madaniyatlar o‘rtasidagi o‘xshashlikni ham, tafovutni ham bir vaqtda yoritadi. “Nima eksang, shuni o‘rasan” va “You reap what you sow” inson harakati va oqibatining universal mantiqini beradi [8, b. 288-290; 19, b. 160-164]. Ammo “Mehmon otangdan ulug‘” yoki “An Englishman’s home is his castle” kabi birliklar madaniy xoslikni kuchliroq saqlaydi [10, b. 276-277; 19, b. 301-309]. Demak, maqol tarjimasida birinchi vazifa so‘zlarni almashtirish emas, balki qadriyat tizimini tanishdir. Bu juda oddiy tuyuladi. Amalda esa eng qiyin nuqta ham shu.

9. Xulosa

Ingliz va o‘zbek maqollarining qiyosiy tahlili milliy madaniyat tilning eng ixcham qatlamlarida ham faol yashashini anglatadi. Har ikki xalq maqollarida mehnat, halollik, do‘stlik, vaqt, oila va tajriba qadrlanadi. Bu umumiy qatlam insoniyat tajribasining mushtarak tomonlariga borib taqaladi. Shunga qaramay, mazkur qadriyatlar turli

obrazlar orqali ifodalanadi. Ingliz maqollari ko‘pincha shaxsiy mas‘uliyat, vaqtni tejash, amaliy natija va oqilona ehtiyotkorlikka urg‘u beradi. O‘zbek maqollari esa jamoaviylik, mehmondo‘stlik, hurmat, sabr, oila va rizq tushunchalarini kengroq semantik maydonga olib chiqadi.

Maqollardagi farqni milliy ustunlik yoki kamchilik sifatida baholash to‘g‘ri emas. Bu farqlar tarixiy hayot tarzi, ijtimoiy munosabat, diniy-axloqiy qarashlar, geografik muhit va kommunikativ odatlarning natijasidir [17, b. 121-153; 18, b. 207-220]. Ingliz madaniyatidagi individual mas‘uliyat va o‘zbek madaniyatidagi jamoaviy mas‘uliyat bir-biriga qarama-qarshi qo‘yilmaydi. Ular turli kommunikativ vaziyatlarda har xil darajada faollashadi. Maqollar aynan shu faollashuvni qisqa, esda qoladigan va ko‘pincha obrazli shaklda saqlaydi.

Tadqiqot natijalari tarjima amaliyoti uchun muhim. Maqolni tarjima qilishda formal o‘xshashlik yetarli emas. Ekvivalent tanlashda ma‘no, obraz, vazifa va madaniy ohang birga hisobga olinadi. Ayrim maqollar uchun tayyor muqobil topiladi. Ayrimlari uchun izoh zarur. Ba‘zan esa maqol o‘rniga maqollik ohangiga ega boshqa xalqona birlikni qo‘llash tabiiyroq bo‘ladi [25, b. 2-5; 26, b. 3-7]. Bu xulosa ilmiy matn, badiiy tarjima va chet tilini o‘qitishda birdek ahamiyatga ega.

Kelgusida tadqiqotni korpus lingvistikasi asosida kengaytirish

mumkin. Maqollarning real nutqda qanchalik ishlatilishi, yosh guruhlari bo'yicha farqi, zamonaviy media matnlaridagi o'zgarishi alohida tekshirilishi kerak. Chunki maqol faqat o'tmish qoldig'i emas. U bugungi nutqda ham yashaydi, ba'zan qisqaradi, ba'zan

kinoyaga aylanadi, ba'zan yangi kontekstda boshqa ohang oladi. Shunga qaramay, uning asosiy kuchi saqlanadi: maqol milliy madaniyatni qisqa jumla ichida jamlaydi. Ana shu ixchamlik uning ilmiy va estetik qimmatini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mieder W. Proverbs: A Handbook. Westport, Connecticut; London: Greenwood Press, 2004. 304 p.
2. Taylor A. The Proverb. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1931. 223 p.
3. Norrick N. R. How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs. Berlin; New York: Mouton, 1985. 213 p.
4. Arora S. L. The Perception of Proverbiality // Proverbium. 1984. № 1. P. 1-38.
5. Dundes A. On the Structure of the Proverb // Proverbium. 1975. № 25. P. 961-973.
6. Honeck R. P. A Proverb in Mind: The Cognitive Psychology of Proverbial Wit. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 1997. 309 p.
7. Permyakov G. L. From Saying to Story: Metaphors and Metaphoric Logic. Moscow: Nauka, 1979. 286 p.
8. Speake J. The Oxford Dictionary of Proverbs. Oxford: Oxford University Press, 2015. 416 p.
9. Simpson J., Speake J. The Concise Oxford Dictionary of Proverbs. Oxford: Oxford University Press, 2003. 333 p.
10. Apperson G. L. The Wordsworth Dictionary of Proverbs. Ware: Wordsworth Editions, 2006. 721 p.
11. Wierzbicka A. English: Meaning and Culture. Oxford: Oxford University Press, 2006. 352 p.
12. Kramsch C. Language and Culture. Oxford: Oxford University Press, 1998. 134 p.
13. Sharifian F. Cultural Conceptualisations and Language: Theoretical Framework and Applications. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2011. 238 p.
14. Kövecses Z. Metaphor and Culture: Universality and Variation. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 314 p.
15. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago; London: University of Chicago Press, 1980. 242 p.

16. Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. New York: McGraw-Hill, 2010. 561 p.
17. Duranti A. Linguistic Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 398 p.
18. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace, 1921. 258 p.
19. O‘zbek xalq maqollari. Tuzuvchilar: T. Mirzayev, A. Musaqulov, B. Sarimsoqov. Toshkent: Sharq, 2005. 512 b.
20. O‘zbek xalq maqollari: ikki jildlik. Toshkent: Fan, 1987-1988. 1-2-jildlar.
21. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. Toshkent: O‘qituvchi, 1990. 240 b.
22. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Toshkent: Musiqa, 2010. 297 b.
23. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildli. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008.
24. Sattor M. O‘zbek udumlari. Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007. 192 b.
25. Yo‘ldashevna M. M. Ingliz va o‘zbek tillarida maqollarning milliy-madaniy va universal xususiyatlari // Ilmiy maqola. 2021. B. 1-6.
26. Asiljonova S. D. Ingliz va o‘zbek tillarida maqollarning milliy-madaniy, universal xususiyatlari va tarjima jarayonidagi muammolar // Central Asian Research Journal. 2022. B. 1-8.
27. Shaymardonova S. O‘zbek va ingliz xalq maqollarida milliy-madaniy xususiyatlar // Kompyuter lingvistikasi va filologiya masalalari. 2023. B. 1-5.